

Ива ТЕШИЋ*

Институт за књижевност и уметност
Београд

ЈУГОСЛОВЕНСКИ КАРАКТЕР ЖЕНЕ ДАНАС (1936–1940): САРАДНИЦИ И ПУБЛИКА

Апстракт: Рад се бави осветљавањем југословенског карактера феминистичког часописа *Жена данас* у раздобљу од 1936. до 1940. године, тачније – од његовог оснивања па све до забране. Циљ рада је да укаже на начине спровођења југословенске (уједно и феминистичке, пацифистичке, антимилитаристичке и антифашистичке) оријентације, да упути на специфичности југословенских (и глобалних) прилика које су диктирале уређивачки концепт, али и да направи осврт на одабир сарадника који су подупирали ујединитељске, левичарске тенденције, једновремено утичући на формирање и моделовање читалачке публике.

Кључне речи: *Жена данас*, југословенски карактер, КПЈ, сарадници, публика.

Улога женског часописа и политика КПЈ

Жена данас представља илустровано феминистичко гласило које су 1936. у Београду покренуле комунисткиње из Омладинске секције Женског покрета.¹ Часопис је настао под окриљем Комунистичке партије Југославије, која је још од 1920. функционисала у тајности,² али све вре-

* megalofroneo@gmail.com

¹ Женски покрет основан је 1919. године и првобитно је носио назив Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права. Реч је о нестраначком феминистичком удружењу, организованом са циљем да едукује жене и штити њихове интересе. КПЈ је још од доношења Обзнане 1920. године радила у тајности – а од увођења диктатуре, прогон комуниста се појачао, да би од атентата 1934. (посебно од 1935. године), попустио, због чега се и рад КПЈ одвијао слободније, тј. рад у илегалу опет интензивирао. 1934. године Централни комитет и Комунистичка партија Југославије издају „Упуте за рад међу женама”, препознајући у женама потенцијал који би могао бити искоришћен за општу добробит друштва, да би 1936. младе комунисткиње из Омладинске секције Женског покрета основале *Жену данас*. Како је експлицирано у броју из јануара/фебруара 1939, часопис је представљао независно гласило, тачније „орган женске свести”, чији су кључни циљеви „феминизам, човечност и просвећивање” (19/1939: 3), док је комунизам, с обзиром на забрану рада КПЈ, промовисан имплицитно.

² Услед таквог стицаја околности, успостављени су легални и илегални програм: „Нелегални рад са симпатизеркама треба да се своди на организовање женских кружока

ме с јасном стратегијом о неопходности ширења сопствене делатности и стицању што већег броја симпатизерки. Свесна улоге коју еманципација жена има у развоју друштва, Партија је још током забране велику пажњу посвећивала раду са женама, организујући разноврсне течајеве (кројачки, аналфабетски, здравствени, васпитни, хигијенски...) с циљем да окупи и едукује жене.

Међутим, и поред великог успеха у поменутиим активностима, издавање часописа препознато је као кључни део партијске тактике за прибирање жена:

За рад партије међу женама је од нарочите важности масовна женска литература [...] а у првом реду издавање легалног женског часописа (*Жене Србије у НОБ*: 10), односно: Врло важан облик рада међу женама јесте лист. [...] Код листа је важно да има праву линију, али да је при том што популарнији и приступачнији женама; мора да одговара њиховим захтевима а истовремено им мора указивати пут унапред (*Жене Србије у НОБ*: 16).

Два чиниоца су одредила уређивачки концепт часописа, умногоме итучући и на однос према публици. Први је двоструко условљен – заправо везан за шири, то јест светски, али и за локални, односно југословенски друштвено-политички контекст, док се други тиче културолошких и социјалних прилика у Југославији. На глобалном плану, у овом периоду дошло је до снажне експанзије фашизма и у таквим околностима Комунистичка партија Југославије постала је једна од водећих антифашистичких снага у земљи, удружујући се истовремено са сродним снагама у широки интернационални Народни фронт. Политиком Народног фронта јасно је дефинисано стратешко деловање југословенских комуниста, што се одражавало и на *Жену данас* као партијско гласило. С друге стране, југословенске прилике обележила је Шестојануарска диктатура, коју је краљ Александар увео 1929. године у намери да оснажи идеологију интегралног југословенства.

Тенденција јачања *интегралног југословенског* трајала је све до краљевог убиства (1934), након чега се поступно мењају политички и идеолошки курс у Југославији. После краљеве смрти ојачале су већ постојеће сепаратистичке тензије, манифестоване кроз изражену нетрпељивост и пораст националистичких набоја – „Југословенство као национална идеологија и политичка пракса диктатуре није више имало онако бројне заговорнике као за краљева живота, како у редовима политичара тако и у круговима идеалиста и занесењака југословенством” (Димић 1996а: 331).

са што сталнијим саставом и одређеним програмом. [...] Треба да се предузму мере да се мрежа женских кружока прошири, јер оне представљају резервоар из ког Партија црпи женске снаге за своје редове” (*Жене Србије у НОБ* 1975: 10).

Часопис *Жена данас* покренут је две године после атентата на краља, односно три године пред избијање Другог светског рата. Настајући у тренутку обележеном етнонационалним трвењима и несугласицама, часопис је имплицитном уређивачком политиком спроводио одржавање ујединитељских усмерења – оних који су происходили из комунистичких принципа и били битно различити од концепције интегралног југословенства династије Карађорђевић. Унутар саме КПЈ су „без обзира на догму о идеолошком јединству, односно партијском и државном јединству” постојале повремене полемике и различити ставови по тим питањима (Pegović 2006: 27), односно у складу са стално променљивим околностима, међан је и званични однос Партије према оптималној пројекцији југословенске државне заједнице. Међутим, постојала је и стабилна југословенска оријентација, тј. „у комунистичком покрету Србије од раних двадесетих година XX века [...] постојало је снажно осећање идентификације са југословенском државом” (Pegović 2006: 27). Оснивање Омладинске секције, а затим и *Жене данас*, Добрила Карапанџић и Митра Митровић покренуле су управо као одабране чланице Покрајинског комитета КПЈ за рад међу женама у Србији (Vožinović 1996: 117).

У исто време, „власт је 1937. донела Уредбу која је обезбеђивала контролу у свим областима и омогућавала инструментализацију културног, просветног и научног живота”, што ће рећи – „режим је имао у својим рукама веома ефикасно средство не само контроле већ и принуде” (Димић 1996: 190). У тако сложеним условима,³ гласило југословенске оријентације имало је пред собом захтеван задатак. Посебан изазов (заправо препрека) у јачању наднационалних, ујединитељских настојања представљала је још од раније велика разлика која је постојала између покрајина које су улазиле у састав Краљевине.

Југославија је створена на простору који „није био географска целина већ спој више географских области” и коју је чинио „мозаик више културних појасева (турски, византијско-цинцарски, италијански, патријархални, средњоевропски)” (Димић 1996: 23). Краљевину је одликовала „разноликост која је проистицала из економских, културних и цивилизацијских неравномерности и супротстављених политичких, верских, класних интереса” (Димић 1996: 194). Љубодраг Димић чак сматра да су географске специфичности утицале на неуједначеност друштва,

³ Погољна околност огледала се у чињеници да женски часописи нису били у жижи интересовања власти, што, између осталог, сведочи о њиховом маргинализованом статусу. Такорећи, није било очекивано да ће женски глас имати значајног утицаја на друштво. Ипак, предострожност КПЈ је била велика и чланице редакције трудиле су се да не провоцирају и не скрећу позорност на свој рад.

на разлике у степену просвећености, културне развијености, затим менталитету, обичајима, традицији, економској стабилности, што се рефлектовало и на однос према југословенству, то јест на третирање овог наднационалног феномена. „Вековни живот у саставу туђих држава и цивилизација, различито животно искуство, политичка култура, политички системи и установе [...] спречавали су брзу и јаку интеграцију у једну друштвену и цивилизацијску средину” (Димић 1996: 25). Дакле, знатне разлике онемогућавале су равномеран развој, стварајући кризу националног јединства, која је постала све израженија после краљеве смрти. У таквим околностима, *Жена данас* – уз свој основни антифашистички, комунистички и феминистички програм, и у складу с њим, – учествовала је у подупирању и јачању југословенске оријентације, а што је још значајније, у буђењу и активирању женске популације свих крајева Југославије.

У моменту политичких превирања откривена је важност женске популације⁴ као потенцијалне погонске снаге која може допринети друштвеном прогресу и јачању југословенских настојања (што је посебно експлицирано и наглашавано након Другог светског рата – одговорност за формирање југословенског идентитета сматрана је дужношћу коју жене треба да изврше за добробит државе⁵). Из тог разлога, скретана је пажња на важност жена и неопходност њихове еманципације,⁶ без које је, како

⁴ Период од 1937. године па све до избијања рата обележен је снажењем КПЈ и организовањем делатности које су подразумевале укључивање жена, што је означено као један од најважнијих стратешких задатака у тренутку глобалне експанзије милитаристичких и фашистичких тенденција: „Треба радити на изграђивању кадрова непознатих непријатељу – нарочито жена” (*Жене Србије у НОБ*: 11). Подвлачена је важност жена и женских права: „Једино уз помоћ Партије се могу избећи скретања која се свде на феминизам. [...] У свим акцијама треба истицати и подвлачити жене [...] постављајући увек и специфичне захтеве жена” (*Исто*: 12).

⁵ Све до краја Другог светског рата, жене су биле обесправљене и у социјалном и у породичном контексту, а „основу правне равноправности жене у Србији и Југославији утемељио је Устав ФНРЈ из 1946. године” (Гудац-Додић 2006: 34). Борбом за еманципацију, касније и учешћем на фронтovima током Другог светског рата, жене у Југославији постале су видљиви и признати чланови друштвене заједнице. „Масовно учешће жена у рату и револуцији, с једне стране, и идеолошки оквири Комунистичке партије која је у Југославији дошла на власт, с друге, стварали су такве политичке прилике у којима је формално-правна равноправност жене постала део општих принципа партијске државе” (Гудац-Додић 2006: 118). У обраћањима Јосипа Броза Тита женама Југославије можемо увидети колика одговорност је наметана женама: „мајке и сестре имају задатак да нашу дјецу већ од малена васпитавају у новом духу, у духу љубави према нашој новој домовини, према нашој Југославији, у љубави према тој великој творевини братства и јединства, у љубави према новој власти” (Тито 1945: 46).

⁶ Да би жене биле кадре да одговоре на изазове времена, требало је да се удруже и наступе заједничким снагама. У таквим околностима, женска штампа је одиграла врло важну улогу. Осим супротстављања маргинализацији, обезвређивању и одстрањивању

је наглашавано, развој друштва немогућ. „Не можемо да коракнемо никаквим кораком напред [...] све донде, док не подигнемо наше мајке, док не подигнемо сеоске домаћице са оне низине, у којој се данас налазе”,⁷ подвлачили су представници Савеза земљорадника, који су посебно наглашавали важност просвећивања становништва Југославије (в. Димић 1996: 241).

Жена данас није била само гласило информативног и просветитељско-одгојног карактера,⁸ већ је представљала и једно од идеолошких упоришта забрањене Комунистичке партије Југославије.⁹ С тим у вези, интересантан је начин на који је презентован укрштај комунизма и југословенства с феминизмом. Комунистичка партија била је доследна у настојању да идеје женског покрета поистовети са својим програмским начелима, што доказује инструкција члановима, формулисана на следећи начин: „треба радити тако, да раднице и пролетерске жене стекну

жена из друштвених токова, феминистички часописи утицали су на формирање женске самосвести (родне, друштвене, политичке), а уједно и читалачке публике. Поред тога, били су утилитарног карактера (стварани са намером да пруже практичне савете везане за покућство, спремање хране, облачење, одгој деце, однос међу супружницима), али и информативног – обавештавали су о збивањима из „женског света” ван граница земље. Женска периодика се прилагођавала околностима, што је утицало на њено модификовање сходно времену и приликама, због чега „од морализаторских и просветитељско забавних, часописи прелазе у заговорнике одређене идеологије, па и у борбена и пажљиво осмишљена феминистичко-револуционарна гласила” (Пековић 2015: 361).

⁷ Ово су речи посланика Чедо Кокановића, изговорене 1928. године у Народној скупштини, а наведене према стенографским белешкама (в. Димић 1996: 241).

⁸ Утилитарност је била једно основних својстава овог периода: „Поука је била важан посао сваког уредништва, не само зато што су женама били потребни практични савети, већ и што се ово време често назива Скерлићевом епохом (а њему је утилитарност и здравље народа било на првом месту), може окарактерисати и као доба народног просвећивања, побољшања образовних стандарда и економског положаја угрожених групација (углавном радника, жена и деце” (Пековић 2004: 127).

⁹ *Жену данас* основале су и покренуле младе скојевке, које су у часопису, осим феминистичких, пропагирале и политичке идеје. Имајући у виду спрегу феминистичког са антимилитаристичким, пацифистичким, револуционарним, комунистичким и антифашистичким дискурсом, може се говорити о хибридном карактеру овог часописа, односно о некој врсти „двоструке кодираности” (в. Бараћ 2015). С обзиром на то да је идеолошки подтекст морао бити маскиран, уметан је на посредан, имплицитан начин. Посебно је то уочљиво непосредно пред избијање Другог светског рата (у апелелима женама да се уписују на течајеве за болничарке) и у чланцима у којима се доносе репортаже и дописи из зараћених земаља. *Жена данас* извештавала је о Шпанском грађанском и Другом кинеско-јапанском рату, позивајући на помоћ Шпанији и Кини, захтевајући престанак увоза из Немачке и Јапана, тражећи чак од својих читатељки и бојкот јапанских и немачких производа (чувена америчка новинарка Дороти Томпсон говорила је о томе како Американке бојкотују авилене јапанске чарапе, дајући пример отпора и „подносећи жртву” (в. 16/1938: 16).

убеђење, да је Партија једини озбиљан борац за њихове интересе и да једино борећи се под њеним руководством могу побољшати свој економски, политички и друштвени положај” (*Жене Србије у НОБ 1975*: 10–11).

Задобијање поверења жена и иницијатива да се реше проблеми у којима се жене Југославије налазе били су примарни задаци феминистичких организација, истовремено и Комунистичке партије, као и партијског часописа.¹⁰ У складу с тим, фокус партијског гласила морао је бити по мерилима средине у којој је настајао. Иако су у *Жени данас* објављивани преводи и прилози из иностранства, часопис је превасходно стваран с намером да се прилагоди југословенском контексту и потребама жена из свих крајева Југославије, а о томе сведочи и поздравна реч коју је у првом штампаном броју *Жене данас* написала Габријела Дишен. Председница француског огранка Међународне лиге жена за мир и слободу исказала је том приликом убеђење да ће „југословенске жене наћи ново средство да изразе своје жеље, своје наде, да нас упознају са својим напорима” (1/1936: 2), али и веру да ће у што већем броју подржавати рад Интернационалног друштва за мир (подв. И. Т.).

Ако говоримо о феминистичким периодичким публикацијама у Краљевини Југославији, треба да имамо у виду да је непостојање профилисане публике била отежавајућа околност. Услед социјалне заосталости, али и чињенице да је формирање разноврсних женских идентитета било још увек у повоју, таква публика није ни могла постојати.¹¹ По узору на совјетску женску периодику, *Жена данас* тежила је да уједини и анимира што већи број жена, без обзира на статус и образовање: „Свесне васпитног задатка листа, а руковођене жељама читалаца, стварале смо наш лист тако да га могу читати *жене најширих народних слојева*” (19/1939: 3) (подв. И. Т.). На пример, за разлику од *Женског њокреџа*, који је био елитистичког карактера и није се обраћао широј читалачкој публици – домаћицама, радницама и сељанкама (в. Коларић 2021: 121), *Жена данас* комуницирала је са свим женама, превасходно онима из нижих слојева.

Када је реч о сарадницама, интересантно је направити паралелу између стратегија ова два часописа. Док је *Жена данас* желела да заинтересује за сарадњу што више жена, *Женски њокреџ* јасно је дефини-

¹⁰ Испоставља се да су идеје женског покрета могле остварити одјека једино у склопу већ постојећег идеолошког дискурса, па су „захтеви жена с почетка двадесетог века пресудно (су) обележени тиме што су били формулисани под окриљем народноодбодилачког покрета [...] Отуда не изненађује што су женска права и национални интерес ишли руку под руку” (Коларић 2015: 404).

¹¹ Насупрот томе, у напредним државама женска периодика била је разноврсна, што је условљено друштвеним стандардом и претходном диференцијацијом и организацијом друштвених група, па тако „у културно и историјски развијенијој држави свако од женских удружења значи и посебно женско гласило” (Бараћ 2015: 193).

сао захтеве потенцијалним сарадницима. И поред чињенице да је свест о важности ангажмана жена и њиховом мотивисању да уђу у јавни простор и проговоре о својим проблемима присутна у свим женским гласилима оног времена (постојање оба часописа оправдавано је на сличан начин¹²), публика и уређивачке стратегије поприлично су се разликовали. Наиме, упркос указивању на нередовност излагања (условљену финансијским потешкоћама) и на недовољан број сарадница, уредница *Женског њокрејџа* подвлачи да, без обзира на мањак прилога, часопис не одступа од већ дефинисаних критеријума: „*Женски њокрејџ* има озбиљнију задаћу него да буде лист за литерарне и стилске вежбе амбициозних почетника, којима би уредништво давало упутства за писмени састав. „*Наши њрави сарадници – и мушки и женски – могу, дакле, бити само они који имају шџџа да кажу и знају како већ да кажу*” (1/1921: 4) (подв. И. Т.). Иако се овде мисли на књижевне прилоге, очигледно је да часопис није пристајао на прављење компромиса и поред недовољног броја сарадника, стога је основан закључак како је уредница „хтела да обесхрабри било млађе било старије читатељке и читатеље да часопису шаљу – пре свега, књижевне – аматерске текстове” (Коларић 2021: 133).

Док је *Женски њокрејџ* инсистирао на високим стандардима, примарни циљ *Жене данас* био је омасовљавање рада на прикупљању прилога, као и стицање што већег броја претплатника. Продаја и опстанак листа директно су били условљени претплатом, донацијама и добровољним прилозима.¹³ Редакција *Жене данас* редовно је обавештавала је о недостатку финансијских средстава, због чега су из броја у број објављивани апели читаоцима да се претплате и помогну часопису, који су, између осталог, били и својеврсни позиви и подстицаји за сарадњу:

Средите ваше мисли и напишите нам допис, или изразите жељу о чему бисте хтели да се пише. [...] Обавестите оне које не знају за наш лист, а ви налазите да треба да знају, па ако су неодлучне и мало заинтересоване,

¹² У првом броју *Женског покрета*, у обраћању читаоцима, написано је да је часопис настао као резултат потребе за третирањем разних „нерешених питања на пољу феминизма”, односно да би се ступило у „везу са женама сличних мисли из целе земље” и на тај начин покренула „питања која модерна жена има да решава у кући и породици, у политици, у друштвеној економији, у појединим струкама којима се одала”. Уредништво исказује да се обраћа „свим пробуженим свесним женама нашега народа”, напомињући да је посреди „**ЊИХОВ** лист кроз који могу да решавају сва питања која им на срцу леже и да изразе све што им данашњи опстанак чини тако тешким” (1/1920: 2).

¹³ Јованка Кеџман износи податак да је тираж у почетку износио 3 000 примерака, да би касније порастао на 5 000. Међутим, имајући у виду да су на илегално одржаваним састанцима активисткиња КПЈ редовно читани новоизашли бројеви, као и да је један примерак могло користити по неколико читатељки, претпоставља се да је број читатељки био неупоредиво већи (Кеџман 1978: 362; Бараћ 2015: 188).

пошаљите њихову адресу редакцији. Тако ћете допринети, да се број наших читалаца увећа, а од тога зависи напредак и опстанак самог листа (5–6/1937: 22);

Како идући број неће моћи изаћи док се све претплате не обнове, то вас молимо да што пре одужите свој дуг. Не рачунајући на то да се нећете више претплатити, јер се трудимо да заиста задовољимо наше читаоце, надамо се да ћете побољшати наше стање и прикупљањем нових претплатника (7/1937: 15).

Редакција је објављивала и извињења због кашњења, надајући се да то неће постати разлог за одустанак од претплате: „Надамо се да наше закашњење није поколебало симпатије према *Жени данас*. Са овим бројем поправили смо наш лист и садржајно и технички, а и иначе ћемо се трудити да отклонимо сметње, око редовног излажења листа, које су, углавном, материјалне природе. Кад смо почели издавати лист, *рачунали смо на помоћ свих најредних жена*” (8/1937: 2) (подв. И. Т.).

Жена данас тежила је да обезбеди већу читаност али и редовност штампања, зато је константно упозоравала на лоше материјалне услове у којима је редакција радила:

Да бисмо успешно наставили наш рад, да бисмо лист проширили и задобили још већи број читалачке публике, нама недостају МАТЕРИЈАЛНА СРЕДСТВА. [...] Зато се и овога пута обраћамо вама, читаоцима Жене данас и нашим пријатељима, да нам помогнете да побољшамо стање листа, да заједно своје листу осигурамо редовно излажење, можда и излажење опште (19/1939: 3).

Подсетићемо да је у југословенској средини просвећеност жена била на изузетно ниском ступњу, при чему је проблем неписмености био присутан на читавој територији земље и није се тицао искључиво женске популације. Додуше, жене су биле у непогоднијем положају јер им је званично тек након 1945. године дозвољено да учествују у образовном систему и похађају основну школу. *Жена данас* у броју 5–6 из 1937. године објавила је текст о проблему аналфабетизма сељачке жена у Приморској бановини (5–6/1937: 21), а подаци с пописа из 1931. године показивали су да је у Краљевини Југославији неписмена скоро половина становника (в. Димић 1996: 56). С тим у вези, 1938. године је у *Жени данас* објављен и текст о Кемалу Ататурку, творцу модерне Турске, који је увео обавезно школовање, укључивши и жене у школски систем, чиме је „отргнуо из ропства турску жену и дао јој достојанство” (18/1938: 3). Дакле, још једна отежавајућа околност за женски часопис стваран у таквим условима тицала се одабира и доступности садржаја који ће бити пријемчив свакој

читатељки, полазећи од претпоставке да је највероватније необразована и неписмена.

Уреднице и сараднице

Имајући, с друге стране, у виду и специфичан стицај околности – јачање фашизма и милитаризма у свету, али и сепаратистичких набоја на југословенском тлу, затим присуство цензуре и опасност од стране власти, с којом је КПЈ била у колизији – постаје јасно да је опстанак *Жене данас* као легалног гласила тада илегалне партије изискивао посебне дипломатске вештине и то не само приликом писања и објављивања текстова, већ и у избору уреднице, односно власнице часописа. Било је неопходно ускладити јавно и тајно, имплицитне поруке и идеолошке тенденције са системским параметрима.¹⁴ Уредница је имала подршку редакцијског тима, који се у периоду између 1936. и 1940. године мењао, а у чији састав су улазиле чланице Омладинске секције Женског покрета. На самом почетку излагања, на челу *Жене данас* била је Радмила Димитријевић, да би је 1937. заменила Олга Тимотијевић, а од почетка 1940. године па све до забране листа (крајем исте године), уредничку позицију делиле су Љерка Бабић и Мира Вучковић. У првој редакцији биле су: Олга Алкалај, Ела Алмули, Наташа Јеремић, Митра Митровић, Душица Стефановић, Зора Шер, Милица Шуваковић. Касније су се редакцији придружиле Јелисавета – Бешка Бембаса, Олга Јојић, Боса Цветић, а затим и Војка Демајо, Милка Жицина Шакић, Зојица Леви, Ела Ненадовић, Драгана Павловић и Фани Политео Вучковић, а најактивније у писању и објављивању текстова биле су Олга Тимотијевић, Ела Алмули, Милка Жицина, Фани Политео, Наташа Јеремић, Митра Митровић и Марија Велимировић.¹⁵

Бројна имена сарадница само су делић једног мозаика, у чијем формирању је учествовао неупоредиво већи број чланица и симпатизера КПЈ. У прилог томе говоре следеће речи: „Није претерано рећи да је цела Омладинска секција била активни сарадник листа. Чланке су писале не само чланице редакције, већ и широк круг другарица и другова који,

¹⁴ Зарад заштите од сумњи да је часопис у спрези са комунистима, функцију главне уреднице и власника обављала је нека од жена из грађанског сталежа, за коју се знало да није била члан Комунистичке партије, али која је, поред осталог, била узорна, односно образована, угледна и „непозната полицији”. На самом почетку излагања, на челу *Жене данас* била је Радмила Димитријевић, да би је 1937. заменила Олга Тимотијевић, а од почетка 1940. године па све до забране листа, крајем исте године, уредничку позицију делиле су Љерка Бабић и Мира Вучковић.

¹⁵ Уколико узмемо у обзир статистичке детаље, можемо рећи да је Олга Тимотијевић у *Жени данас* објавила укупно 17 прилога, Ела Алмули 13, Милка Жицина 10, Фани Политео 8, Наташа Јеремић и Митра Митровић по 7, и Марија Велимировић 6.

као и већина чланова редакције, нису могли да се потпишу својим именом јер су били познати полицији као комунисти” (*Жене Србије у НОБ*: 70).¹⁶ Поред партијских активиста, чији су прилози остајали непотписани, односно потписивани иницијалима или псеудонимом, с редакцијом су сарађивали и достављали јој текстове стручњаци разних занимања (лекари, правници, научници, политичари итд.), међу њима и књижевници Велибор Глигорић, Радован Зоговић (најприсутнији у *Жени данас*), којима се придружују Десанка Максимовић, Александар Вучо, Милован Ђилас, Оскар Давичо...

Када је реч о женама сарадницама, свака је имала своје поље интересовања којим се бавила и о којем је писала. Ако говоримо о најактивнијим сарадницама, можемо рећи да је Марија Велимировић обрађивала социјална питања, пишући о тешком положају жена и женском питању, Ангела Воде слала је дописе из Словеније, у којима се бавила положајем словеначких жена, Наташа Јеремић је писала о филму и позоришту, Фани Политео бавила се искључиво ликовном уметношћу, док је Олга Тимотијевић и писала прилоге и преводила, Милка Жицина, Митра Митровић и Ела Алмули бавиле су се разноврсним темама – од приказивања књига и филмова, преко репортажа, до писања портрета (знаменити портрет Розе Луксембург написала је Митра Митровић), а загребачка дописница Вера Штајн Ерлих интересовала се за социјална и педагошка питања. (Вера Штајн Ерлих представљала је једно од најугледнијих имена која су сарађивала са *Женом данас*. Ова интелектуалка јеврејског порекла докторирала је у САД, а по повратку у СФРЈ радила је као професорка на загребачком и београдском универзитету, а њена истраживања о породици, положају жена и схватању патријархалне заједнице у југоисточном делу Европе била су врло запажена и цењена.)

Сарадници – другарска подршка и грађански ауторитет

Уколико говоримо о сарадницама *Жене данас*, можемо запазити да постоји разлика између оних који су часопису објављивали текстове, оних који су анкетирани и, на крају, оних на које се редакција позивала. Књижевници Ђамил Сијарић, Иван Чаће, Александар Вучо и Оскар Давичо објављују песме (Давичо се потписује иницијалима О. Д.), Радован

¹⁶ Честа непотписаност текстова, као и сакривање имена иницијалима или псеудонимима, овде је свакако мотивисано цензуром, али је, такође, било својствено ондашњем времену, нарочито гласилима намењеним женама. Утврђивање ауторства је, самим тим, отежано, а на местима где уместо потписа стоји назив занимања, то је немогуће. У тим случајевима, „Изостављање имена аутора представља изазов за тумаче јер могу да га обезличи и текст тумаче искључиво према ономе што текст сам собом казује” (Пековић 2015: 139).

Зоговић дидактички текст „Књиге – наши пријатељи”, две песме и једну причу, Велибор Глигорић три приказа (од којих су два приказа књига, а један позоришна критика), Владимир Дедијер (тада активни члан КПЈ, активиста познат по ширењу комунистичке пропаганде, касније и учесник у НОБ) шаље репортажу о Шпанском грађанском рату, а *Жена данас* штампа и предавање хрватског сељачког писца Мишкине о равноправности жена и прештампава једну причу Ивана Цанкара под насловом „Па то је цвијеће!”. Већ и по набројаним ауторским именима јасно се оцртава југословенски карактер *Жене данас* кроз инсистирање на разноврсности као и заједништву југословенских „покрајина”.¹⁷

Редакција је штампала анкете о правима жена, али и преносила цитате у народу познатих писаца и политичара. О грађанском и политичком статусу жена своје ставове изнеле су две знамените политичке фигуре у Краљевини Југославији: Милан Грол, књижевник и политичар (школован у Београду и Паризу; обављао је функције министра просвете, социјалних питања и народног здравља, саобраћаја, иностраних послова) и Иван Рибар, чувени доктор права и политичар који је бранио многе познате комунисте, а чији је старији син Иво Лола Рибар био секретар СКОЈ-а (Савеза комунистичке омладине Југославије). О важности женског права гласа писао је и председник Адвокатске коморе Владимир Св. Симић, који је нагласио како „борба за женско право гласа треба да уђе у општу борбу

¹⁷ Осим тога, редакција се позивала и на мушке ауторитете ван Југославије, који су подупирали идеју о неопходности еманципације жена. Преношена су размишљања страних великана, па је тако говорено о Пушкину, који је „дао израз својим својим погледима на женско питање” и борећи се против третирања жена као нижих бића „успео да запази и наслика жену која је већ сва окренута будућности, жену код које су лични интереси и лични живот повезани са целином, у чијем гласу чујемо блиске нам ноте” (4/1937: 13). Клаудија Жукина превела је причу политички активног руског писца Максима Горког, Јулка Хлапец Ђорђевић указала је на значај Масарика као „пропагатора унапређења и побољшања жениног положаја” и човека који је на своје додао женино презиме, наглашавајући како мушкарац треба на себе да преузме одговорност око васпитавања деце. Поводом годишњице Масарикове смрти, Смиља Ивановић написала је помен, истичући Масарика као симбол и светионик малим народима: „Ми данас везујемо лик Томаша Масарика за судбину малих народа, за судбину зараћене Европе, за судбину зараћеног света. Ми се данас и нехотице сећамо како је Масарикова реч раскринкавала лажне темеље аустро-угарске дипломатије, како је свет благодарити њему сагледао нас, Србе и Хрвате, у праведној тежњи за слободом и заједницом” (16/1938: 4). С тим у вези, поводом смрти чехословачког уметника Карела Чапека, припадника генерације која је „радила и деловала у оквиру Масарикових идеја демократски схваћеног хуманизма” (19/1939: 6), *Жена данас* штампа одломак Чапекове последње драме.

за демократију. Она треба да уједини у политичким стремљењима и жене и људе” (7/1937: 5), а цитирани су и ставови Светозара Марковића, јер „Марковић је први покренуо женско питање код нас, он је први наш феминиста, који је не само увидео потребу постављања женског питања, већ је и дао углавном прави пут за његово решавање” (19/1939: 7). Поводом права жена, интервјуисана је и Милица Јаше Томића као идеал успешне, храбре, остварене и политички врло ангазоване жене, која је била – „изабрана за посланика Уставотворне скупштине, која је и поред рада у својој земљи сарађивала у неколико европских листова, имала свуда пријатеља и симпатизера, радила истрајно деценијама и својим оштрим пером задирала у тврдокорност људи који су жену потцењивали” (11–12/1938: 3).

Радован Зоговић, најактивнији сарадник *Жене данас*, сопствене ставове о односу према женама појачао је реферишући на два велика српске културе – Бранислава Нушића и Вука Караџића. Пишући о Нушићу, Зоговић подсећа на књижевникове ставове о задацима жена и њиховом значају за друштвени прогрес („Сусрети с Нушићем”, 10/1938: 3–4), да би у пригодном тексту „Поводом Вукове стопедесетогодишњице” подсетио на важност Вукових промишљања на исту тему: „Вук Караџић се често директно залагао за основна права жене (односно: директно се изјашњавао против њеног обесправљења и понижења”, тврдећи – „Гдје нема ползе за цио народ, нема ни за жене” (9/1938: 5).

Текст Јована Поповића објављен под насловом „Психоанализа психозе” (5–6/1937: 9–10) представља имплицитну политичку поруку, презентовану као апел на човеков рацио, који треба да потпомогне активирању „новог човека” – осврћући се на Фројдов однос према подсвести, Поповић призива рационални део човековог бића, који треба да буде искоришћен за „довођење у склад са објективним светом”. Поповић полази од психоаналитичке теорије не би ли изнео сопствени став о изградњи „новог човека”: „Ирационални и рационални део нашега ја не поричемо, али и не желимо да будемо играчке слепих осећања. Ионако живимо у свету противуречности које треба да се доведу у нов склад. Зато, уместо анализирања и заплитања „комплекса” који и нису тако страшни, боље је спознати свој положај, бити начисто с тим: шта се хоће и шта се жели и ту жељу довести у правилан однос са објективним светом, у чијој динамици учествујемо” (5–6/1937: 10). Јер „права слобода није она која не схвата нужност, него она која је у сагласју с нужношћу” (5–6/1937: 10).

О немогућности досезања слободе, која је за већину женске популације у Југославији била само утопија, извештавали су Милован Ђилас и Јанко Ђоновић. Ђилас је писао о потлачености жена у Црној Гори, о „окамењеним облицима старог живота” који спутавају развој друштва, немогућ без еманципације жена („Жена у Црној Гори”, 7/1937:

8), а Јанко Ђонових је сведочио о тешким условима у којима живе жене у Црмници. Међутим, Ђоновихев текст носи оптимистички призив, јер аутор помиње како су до црмничких жена продрле идеје антифашистичког омладинског покрета, те „захваљујући томе [...] оне почињу да читају, да се обавештавају [...] а то значи да се буде, да отварају очи” (8/1937: 3).

Када је постало извесно да ће рат букнути и на нашим просторима, писало се о учешћу жена у рату као начину за освајање слободе, те су, у складу с тим, у *Жени данас* штампани прилози који подстичу жене на одлазак на фронт. Ту функцију су имали, на пример, текст Јаше Продановића о јунакињама у нашој народној поезији (23/1939: 3), или текст пензионисаног пуковника Лазара Генчића о улози жене у предстојећем рату (21/1939: 3).

Стратегије укључивања југословенских читатељки

Циљ уредништва *Жене данас* био је да, између осталог, и садржинском разноврсношћу обезбеди већу читаност. Стога се при избору чланака водило рачуна о њиховом значају и занимљивости, а увршћивани су они који „имају специјалног значаја и интереса за жене, али су исто тако и од општег значаја” (5–6/1937: 22). *Жена данас* имала је јасно дефинисан став о томе шта ће публиковати: „У погледу садржине материјал треба да буде што више информативног карактера, по могућству што оригиналнији и документованији. [...] О томе да се избегне уски карактер, локално обележје, једностраност и штурост листа, морају се пре свега постарати саме читатељке шаљући дописе о животу свога краја, репортаже (новости и обавештења), приказе културних и друштвених догађаја, своја опажања, утиске и мишљења о разним питањима” (3/1937: 17). Такозвана „разна питања” претресана су у многобројним рубрикама *Жене данас*: „Разговори са женама”, „Зашто се нисте удале? Јесте ли срећне у браку?”, „Догађаји и жене”, „Саме о себи”, „Са свих страна”, „Кроз село и град”, „Са писаћег стола”, „Реч младих”, „Савети младој мајци” итд. Имајући у виду називе рубрика, можемо закључити да је редакција имала тенденцију да обухвати све слојеве, односно да обједини женску популацију од врха до дна социјалне лествице (што је посебно индикативно у наслову рубрике „Кроз село и град”).

Дакле, постојала је тежња за укључивањем жена из свих крајева Југославије и из свих друштвених слојева. Уредништво *Жене данас* инсистирало је на томе да садржај часописа треба да буде по мерилима читатељки: „Жене, *Жена данас* је ваш лист и треба да буде онакав каквог га ви желите. Дајте нам вашу оцену, изнесите нам ваше предлоге” (17/1938: 22). За разлику од рубрике „Догађаји и жене”, која је до-

носила вести и занимљивости из света, остале рубрике биле су усмерене на југословенски контекст, при чему је у неким евидентна жеља за комуникацијом с публиком. У рубрици „Са писаћег стола” редакција је комуницирала с читатељкама, давала савете и одговарала на постављена питања, док је у рубрици „Саме о себи” била омогућена интеракција међу читатељкама. На тај начин, читатељкама је пружена прилика да пишу исповести, говоре о својим искуствима, коментаришу или саветују друге читатељке. Колико је за жене била значајна чињеница да могу да се огласе, показују речи једне од читатељки:

Редовно читам Жену данас и из броја у број све ми је милија. Али, на мене је највећи утисак деловало писмо једне чиновнице и одговори које сте штампали у рубрици ‘Саме о себи’. То ми је дало храбрости да вам и ја изнесем свој случај и душевно стање у којем се налазим. Ја вас молим да моје радове уврстите у рубрику ‘Саме о себи’, јер бих хтела да и ја чујем као и чиновница, шта о мом случају мисле ваше читатељке. Можда ћу тако лакше моћи да одлучим (19/1939: 19).

На сличан начин осмишљена је и рубрика „Још се нисте удале? Јесте ли срећне и браку?”, која је, такође, читатељкама омогућавала да се обрате за помоћ, да се пожале или потраже савет: „Позивамо све свесне и савесне мајке да нам се обрате преко нашег листа, потуже на своје појединачне сметње и потешкоће на које наилазе при васпитању своје деце” (10/1938: 11). Поменутом рубриком обухваћене су све жене, и удате и неудате, и у оквиру ње указивано је на разлике у њиховом положају и брачном статусу, на уобичајене тегобе с којима су се сусретале. Свака читатељка која се оглашавала у овој рубрици, заправо је давала свој одговор на питање постављено у називу рубрике, што је и била замисао редакције: „Овом анкетоу обраћамо се вама, читатељке, да нам одговорите на ова два питања по којима свака од вас има сигурно много да каже” (10/1938: 11). Одговори на питања, или својеврсни извештаји, стизали су из свих крајева, што је био још један показатељ југословенске узајамности, а штампани су као: „Одговор из Босне”, „Одговор из Загреба”, „Одговор из Сплита”, „Одговор из Скопља” итд.

Међусобна условљеност друштвено-политичког контекста и садржаја часописа била је очигледна у одабиру прилога, уређивачкој политици, као и избору сарадника. Водило се рачуна о томе да текстови буду прилагођени свакој жени – од сељанки из руралних крајева Југославије, одраслих у најсуровијој патријархалности, преко девојака, младих мајки, студенткиња, све до младих грађанки, односно скојевки, које су бринуле о свом изгледу и следиле трендове модне индустрије. Ево како је уредништво *Жене данас* објаснило намену и сврху свог рада:

Свака жена треба да има комплет *Жене данас*. Комплет *Жене данас* пружиће Вам најбољу забаву и поуку својом белетристичком; помоћи ће Вам да изградите своју личност својим принципијелним чланцима; упознаће вас са радом жена код нас и на страни [...]; девојкама пружиће могућност да се снађу у многим тешким проблемима које данас живот поставља специјално пред њих; *ујознаће вас, најзад, са живошом свих жена из свих крајева наше земље* (24/1939: 28) (подв. И. Т.).

И заиста, часопису су слати прилози из разних крајева Југославије – сараднице су обавештавале о активностима женских удружења, односно о дешавањима из својих крајева (извештаји с пијаца, затим извештаји сеоских учитељица, здравствених радница, студенткиња, сликарки, ванбрачних мајки итд.), а потписиване су групно, упућујући на своје занимање или припадност крају (жене из Вршца, са Скопске пијаце, студенткиње из Загребачког...).

За разлику од других феминистичких гласила која су била јасније профилисана,¹⁸ *Жена данас* је за лозинку одабрала „феминизам, човечност и просвећивање”, истичући да је *Жена данас* „лист свих жена за све жене” (19/1939: 3). Упркос чињеници да је часопис промовисан искључиво као подршка „женској свести”, неопходно је имати у виду значај идеолошке подлоге, која је усмеравала уређивачку делатност. *Жена данас* имала је недвосмислено идеолошко упориште као гласило које „припада феминизму социјалистичке / комунистичке оријентације, и традицији којој претходе *Једнакости* и *Југословенска жена*” (Бараћ 2012: 218). Ево како је редакција објашњавала своје намере:

Жену данас покренула је једна независна група жена, и младих девојака, осетивши да постоји потреба за једним популарним листом, који ће третирати сва горућа питања савремене жене. Одзив публике показао нам је колико смо биле у праву, колика је потреба за једним таквим листом у нашој средини. *Жена данас* није лист ни једне организације, него хоће да буде ОРГАН ЖЕНСКЕ СВЕСТИ (19/1939: 3).

У циљу приближавања читатељкама из свих делова Југославије, *Жена данас* морала је да задовољи разноврсна интересовања, што је изискивало и тематско прилагођавање. Намеру редакције да допре до свих жена, без обзира на занимање, образовање и припадност друштвеном слоју, потврђују разноврсни чланци и извештаји о животу и приликама широм Краљевине, достављани из Македоније, Црне Горе, Војводине, Хрватске, Санцака, Приморске бановине, Босне и Херцеговине,

¹⁸ „*Женски покрет* има оријентацију према интелектуалној елити, док су *Жена* и *Српкиња* окренуте образованој градској жени, а *Посестрима* [...] има у виду шири круг публике” (Пековић 2015: 140).

Словеније. Тој тенденцији у прилог говори заступљеност и ћириличних и латиничних текстова, чиме је истицана равноправност сарадница из свих подручја земље. Текст Вере Штајн Ерлих под насловом „Како живе жене у разним крајевима” представља први латинични прилог, публикован у новембру 1937. године, у осмом броју *Жене данас*. Коришћење оба писма доказ је жеље за уједињавањем жена из свих крајева, премда у разумевању укупних домета овог циља пре свега треба поћи од основне чињенице да већина жена Југославије није владала ни једним писмом.

Центар и периферија

У „Уводној речи” првог објављеног броја читамо: „Жене мајке, домаћице, раднице, чиновнице и интелектуалке, све ви које сте вековима третиране као мање вредне и ниже од мушкарца, позивамо вас да најискреније и најпреданије приступите сарадњи на нашем заједничком листу који треба да буде највернији тумач нашега расположења и прави израз наших заједничких тежњи” (1/1936: 3). Зарад испуњења те замисли требало је ојачати везу периферије с центром. Отежавајућа околност огледала се у чињеници да је *Жена данас* излазила у Београду, а дистрибуција и популаризовање били су директно условљени одзивом сарадница из провинција. Из тог разлога су непрекидно објављивани апели читатељкама (потенцијалним сарадницама) да се претплате и шире лист, као и да учествују у његовој изради. Континуираност у излажењу зависила је од слања прилога и од финансијске помоћи: „ЖЕНЕ, ШИРИТЕ НАШ ЛИСТ. ПОМОЗИТЕ НАС ПРЕТПЛАТОМ И САРАДЊОМ” (1/1936: 4), јер – „УСПЕХ ЛИСТА ЈЕ СТВАР У КОЈОЈ ТРЕБА ДА СМО СВЕ ПОДЈЕДНАКО ЗАИНТЕРЕСОВАНЕ И ЗА КОЈУ ТРЕБА ЗАЈЕДНИЧКИ ДА СНОСИМО ОДГОВОРНОСТ” (3/1937: 17).

Анкета коју је уредништво спровело 1938. године доказује да је вођена брига јесу ли читатељке задовољне. На полеђини двоброја писало је: „*Жена данас* моли своје читатељке да у циљу сарадње јаве уредништву своје мишљење о листу, његовом изгледу и садржини. Јавите нам које вам се рубрике највише свиђају а које најмање, и које би новине, по вашем мишљењу, требало унети у лист” (11–12/1938). Како Станислава Бараћ примећује, упитник није састављен искључиво зарад бриге и побољшања односа с публиком, већ је посредни и „истраживање тржишта у циљу веће продаје часописа” (Бараћ 2015: 195). Упитник је, између осталог, садржао питања о годинама и занимању читатељки, што потврђује очигледну спремност за усаглашавањем с њиховим интересовањима и потребама.

С том намером осмишљена је посебна рубрика под називом „Саме о себи”, у којој су се оглашавале жене и девојке са села, из градова, удате, разведене, срећно или несрећно заљубљене, преносећи своје животно искуство, јадајући се, тражећи и делећи савете. У овој рубрици било је места за свакога: „Рубрику ‘Саме о себи’ створиле су саме наше читатељке. Из разних крајева наше земље стижу нам дописи у којима жене говоре о својим животима, износе нам оно што их тишти, постављају питања на које саме не могу да дођу до одговора” (18/1938: 19).

Редакција је бодрила слање прилога, у нади да ће се тиме повећати број сарадница и читатељки:

Ми знамо да има још много жена које немају храбрости да нам говоре о себи, знамо да постоје још многа питања која окупирају њихове мисли, испуњавају их, много проблема чија решења она не налазе. Па ипак, верујемо да ће их искрени, једноставни и топли дописи других жена [...] охрабрити да нам о свему пишу, те позивамо све жене да сарађују у рубрици наших читатељки, да нам постављају питања на која ћемо им преко листа одговарати (19/1939: 19).

Жена данас спроводила је својеврсну стратегију која је за циљ имала активирање, то јест преображавање пасивних читатељки у активне јавне делатнице. Заправо, посреди је тежња ка претварању читатељки у креаторке часописа.

Посебна пажња посвећивана је положају муслиманских жена, које су јаке патријархалне стеге ставиле у „бесправнији положај него остале жене у нашој земљи” (1936/1: 8). Зарад осветљавања услова у којима живе, као и специфичних проблема с којима се суочавају, *Жена данас* одлучује да штампа број посвећен управо њима. Број 24 из августа-септембра 1939. представља најобимнији број *Жене данас*, који је садржао и ћириличне и латиничне прилоге. Интересантан је податак да сараднице које су учествовале у изради темата нису потписане поименце, већ као „Група жена које су спремиле Босанско-Херцеговачки број”. Ова свеска важна је и због текста који је редакција упутила читаоцима, а у коме су експлицирана програмска начела часописа:

Наш лист је тежио, од самог почетка свога излажења, да постане *лист свих жена*, да кроз његове редове проговоре *жене из свих делова наше земље*, јер смо сматрале да су оне најпозваније да говоре о својим проблемима, да ће оне саме дати највернију слику живота у своме крају. Скоро у сваком броју *Жена данас* је кроз чланак, причу или репортажу радила на *ујознавању и зближењу жена широм целе наше земље*. [...] Ми се обраћамо *женама широм целе наше земље*, позивамо их да пригрле *Жену данас* као свој лист, да нас кроз њене ступце упознају са својим тегобама, да нам оживе своје

крајева, осветле своје животе, да и оне раде на припремању свог броја *Жене данас*. Тако ће *Жена данас* нашим заједничким напорима остварити своје тежње да постане ослонац, – *мости ка ујознавању, зближењу и њросвећивању свих жена* (1939/24: 3) (подв. И. Т.).

Позивањем на познате југословенске ауторитете (какви су били Светозар Марковић, Јаша Томић, Милан Грол, др Иво Рибар...) постизан је истоветан учинак. Било је потребно стално указивати на неопходност уважавања права жена, али и њиховог учешћа у јавном животу. Милан Грол је најексплицитније указао на ту потребу, изјавивши: „Наша села, наше вароши, наше запуштене паланке, сасвим би другачије изгледале кад би жене седеле у њиховим општинским управама. [...] Женски покрет не сме да се задржи на вербализму, на чланку и предици. Треба ући у народ, просветити жену и пробудити је. А то је посао самих жена” (3/1937: 5). На тај „посао” редакција је редовним апелима бодрила читатељке, које су уједно биле и главни извештачи из својих крајева: „Докажите ваше одушевљење и вашу оданост *Жени данас* тиме што ћете сарађивати на њој. [...] Шаљите дописе, чланке и књижевне прилоге. Шаљите адресе оних, којима је *Жена данас* потребна. Претплаћујте се на *Жену данас*! Само тако ће наш лист моћи да и даље опстане, да се развија и да испуни свој задатак” (4/1937: 8).

Да је било интеракције између сарадница и уредништва, уверавала је редакција објављујући захвалнице и коментаре својих читатељки. У броју из новембра 1937, администрација поручује: „Радује нас када добијемо писма, из свих, најзабаченијих, крајева Југославије, у којима наше читатељке потврђују интересовање за *Жену данас*” (8/1937: 10). Доказ да је обостран ангажман сврсисходан проналазимо и у коментарима достављаним редакцији. Поменућемо писмо македонских жена, у коме говоре о великој помоћи коју им пружа *Жена данас*: „У листу има много ствари које су нас покренуле и натерале да још ватреније радимо – те ћемо припомоћи нашим уделом у раду да он постане истинска веза међу нама” (4/1937: 9). Потврду да је часопис заиста пружао уточиште и подршку читатељкама откривамо и у следећим речима: „Кроз ваше чланке зрачи разумевање наших жеља и нада и наше борбе да те жеље претворимо и у стварност. Зато вам и пишем ово писмо да бих вам рекла свима да смо и ми схватиле вашу жељу да окупите све жене око захтева који су свима нама заједнички” (27/1939: 2). Да ли је заиста било тако, или су уреднице саме писале овакве коментаре, не можемо с поузданошћу знати, мада је основана сумња да је редакција понекад то чинила не би ли створила утисак о одјеку и учинковитости сопствене делатности.

Почетак рата: крај и нови почетак Жене данас

Већ од краја 1938, када почиње да се предвиђа могућност новог тоталног рата, подстрекачку функцију почињу да врше извештаји с ратишта, редовно објављивани у *Жени данас*. Подупирање борбених и антифашистичких стремљења требало је да припреми читатељке за надолазећи рат и остваривано је имплицитним порукама, креираним према идеолошкој матрици. Индиректно је диригован став према очекиваном рату, при чему је одбрана отаџбине поистовећивана с одбраном права на слободу и равноправност. Неустрашине жене из земаља захваћених ратом постају узорне. Шпанске и кинеске жене, које се из бунта према фашизму наоружавају и својеволно одлазе у рат без имало страха, с осећањем које превазилази себичњачку борбу за сопствени живот, прерастају у иконе бољег и праведније устројеног света. Владимир Дедијер преноси импресије о женама из Шпаније: „Све су оне исте... Све ће оне погинути ако треба за слободу, мир и демократију. Оне пристају да говоре о своме животу на фронту, не зато да би се од тога правила сензација, већ да омладина у Југославији буде упозната са борбом целог шпанског народа” (3/1937: 2). Сличну поруку доноси и текст Клаудије Жухине о Кинескињама:

Видим те жене како иду, уз грмљавину топова, уз вагру митраљеза, уз страховити тресак бомби из авиона. Иду одлучно, смело, поуздано. [...] Иду тако поуздано јер виде пред собом одређени циљ којим иду, и зато што чврсто знају да ће тај циљ постићи. [...] Кинеске жене неће допустити да њина земља падне у ропство. Врло много њих је већ погинуло бранећи отаџбину (22/1939: 4).

У моменту кад рат постаје претња и за Југославију, *Жена данас* почиње редовно да упућује упозорења: „На опрез, балканске жене! Чувајмо и штитимо своје земље. Спојмо чврсто своје руке и изградимо постојану брану о коју ће се разбити сваки туђи нападај” (23/1939: 11). У склопу припрема Југословенки за предстојећи рат објављивани су извештаји, ратне приче/сведочанства, као и чланци у којима се подсећа на обавезе у току ратног стања. У броју 21, из априла 1939, први пут се отворено говори о улози жене у рату: „Надамо се и очекујемо: да ће и жене Југославије данас, свесне задатка који ће им се ставити у случају будућег рата, похитати да се унапред спреме за своју улогу, као што су се код других народа жене већ спремиле” (21/1939: 4). С тим у вези, појављују се и редовни огласи за болничарке: „Младе девојке, ако још нисте свршиле курс болничарки, упишите се, што пре” (21/1939: 15), „Жене, уписујте се на курсеве добровољних болничарки Црвеног крста” (23/1939: 14), или „Обавештавајте свуда жене о њиховим дужностима у рату, обавештавајте

их да будући рат значи – одбрану независности и слободе наше земље, да радећи ово, бранимо све оно што волимо, своју земљу, своју породицу, себе” (22/1939: 16).

Инсистирање на заједништву мушкараца и жена, иако присутно од почетка излагања, постаје све наглашеније. Уредништво се чак хвалило да међу претплатницима нису само жене, што је потврђивало универзални карактер часописа: „И ми са поносом можемо рећи да [...] имамо и приличан број мушкараца претплатника, што нам служи као доказ да феминизам није питање које интересује само жене, и да је наш лист постављен на довољно широкој човечанској основи” (19/1939: 3). Заправо, феминизам у *Жене данас* никада и није презентован као искључиво „женска ствар”, већ као део заједничке борбе за боље устројено човечанство. Непрекидно је указивано на чињеницу да је општа добробит остварљива само кроз удруживање снага, препознато као једини механизам одупирања надоласећој субверзивности. Редовно објављивана подсећања да се „Само са заједничком сарадњом и појединачним разумевањем може (се) ићи к напретку човечанства” (5–6/1937: 3) и апели за уједињавањем престали су 1939, чиме је уједно обустављена и мисија часописа.

У 29. броју *Жене данас*, свесна ситуације, редакција исказује забринутост да ће жене у претећем историјском моменту остати „без оријентације”. Тираж последњег предратног броја (броја 30) биће заплењен у целости, а часопис забрањен, да би три године касније, на Првој земаљској конференцији АФЖ-а (одржаној 1942), било разговарано о неопходности издавања листа који ће помоћи у координирању жена с простора Југославије. Одлучено је, сазнајемо из реферата Цане Бабовић, да то буде *Жена данас*: „То ће бити заправо наставак издавања листа *Жена данас* који су младе антифашисткиње издавале пре рата у Београду” (*Жене Србије у НОБ*: 105).¹⁹

Током четворогодишњег излагања, све док није забрањена, *Жена данас* доследно је спроводила своју ујединитељску мисију, радећи у циљу здруживања и зближавања југословенских жена. Од јасно дефинисаних циљева није се одступало – Алојзија Штеби је још 1938. године у тексту „Наши захтеви” таксативно набројала захтеве југословенских жена, пркосно подвлачећи да су жене Југославије решене да истрају у својој борби: „оно што немамо данас, ми ћемо имати у будућности, јер

¹⁹ Два ратна издања, чије су уреднице Митра Митровић и Олга Ковачић, објављена су на ослобођеној територији: број 31 – 1943. године у босанском селу Дринићи, а број 32 биће исте године штампан у Хрватској, док је трећи ратни број, припреман у Италији (Бари), изгубљен. По завршетку рата, настављено је с објављивањем *Жене данас*, која је прво публикована као издање АФЖ-а, а потом је надлежност преузео Савез женских друштава Југославије и то све до 1981. године.

смо чврсто решене да не одустанемо од рада и борбе за равноправност” (14/1938: 4). Дакле, брига о женама из свих делова Југославије била је и остала кључна тенденција *Жене данас*, часописа који је након званичног оснивања Анифашистичког фронта жена постао парадигматско гласило, тако да су „сви остали АФЖ листови [су] према матрици коју је креирала *Жена данас* преносили политичке поруке, презентовали и креирали стварност” (Stojaković 2019: 150).

ИЗВОРИ

Жена данас 1/1936 – 29/1940. Фототипско издање. Београд, 1966.
Женски њокреј: орган друштва за просвећивање жене и заштити њених њрава.
 Београд, 1/1920.

ЛИТЕРАТУРА

- Barać, Stanislava. „Pacifistički i antifasistički diskurs u listu *Žena danas* (1936–1941)”. *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s Desničinih susreta* 2011. Ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: FF press, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012. 217–231.
- Бараћ, Станислава. *Феминистичка контирајавносћ. Жанр женског њорипрејта у српској њериодици 1920–1941*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.
- Вожиновић, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Београд: Devedesetčetvrtа i Žene u crnom, 1996.
- Gudac-Dodić, Vera. „Položaj žene u Srbiji (1945–2000)”. *Žene i deca. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka (4)*. Београд: Helsinški odbor за људска права у Србији, 2006. 33–131.
- Димић, Љубодраг. *Културна њолићика у Краљевини Југославији 1918–1941. Друштво и држава I*. Београд: Стубови културе, 1996.
- Кесман, Jovanka. *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941*. Београд: Narodna knjiga, Institut за savremenu istoriju, 1978.
- Коларић, Ана. „Жена, домаћица, мајка. Од те три речи зависи цео свет: схватање еманципације у часопису *Жена* (1911–1921)”. *Књиженство. Теорија и историја женске књиженности на српском језику до 1915*. 2015. 389–407.
- Kolarić, Ana. *Periodika u feminističkoj иionici. Časopis Ženski pokret (1929–1938) i studije književnosti*. Београд: Fabrika knjiga, 2021.
- Пековић, Слободанка. *Часописи њо мери досѡјанственог женскиња. Женски часописи у Србији на њочетку 20. века*. Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 2015.
- Peković, Slobodanka. „Ženski časopisi u Srbiji na početku 20. века”. *Slavica Tergestina*, n. 11–12, *Studia Slavica III*, Universita degli studi di Trieste, 2004. 123–137.

- Perović, Latinka. „Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka”. *Žene i deca. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka (4)*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006. 7–33.
- Stojaković, Gordana. „Vida Tomšič – Zašto je ukinut Antifašistički front žena Jugoslavije”. *Jugoslavija: zašto i kako?*. Ur. Ildiko Erdei, Branislav Dimitrijević i Tatomir Toroman. Beograd: Muzej Jugoslavije, 2019. 149–174.
- Tito, Josip Broz. *Tito ženama Jugoslavije*. Beograd: Izdanje centralnog odbora AFŽ Jugoslavije, 1945.
- Цветић, Боса (ур.). *Жене Србије у НОБ*. Београд : Нолит – Републичка конференција ССРНС, 1975.

Iva Tešić

THE YUGOSLAV CHARACTER OF THE MAGAZINE *ŽENA DANAS (WOMAN TODAY)*:
CONTRIBUTORS AND THE AUDIENCE

Summary

As a feminist periodical publication launched in Belgrade in 1936 by the young women communist supporters of the Youth Section of the Women's Movement, the magazine *Žena danas (Woman Today)* functioned as a legal newsletter of the Communist Party which at the time operated illicitly. Since the early 20s of the 20th century, the feeling of identification with the Yugoslav state had been continuously present among communists in Serbia, meanwhile, the preservation of the Yugoslav statehood became the official stance of the CPY. Therefore, it can be unambiguously concluded that the Yugoslav inclination was immanent to the magazine *Žena danas (Woman Today)* as the Party newsletter. Along with having its basic anti-fascist and feminist program, the magazine took part in supporting and strengthening Yugoslav orientation, that is inciting the female population across the entire Yugoslavia to become politically and socially active. Gaining the trust of women coupled with the initiatives aimed at resolving problems women were facing were top priorities for feminist organizations (for the Communist Party and the Party paper as well). Consequently, the magazine was created in accordance with the socio-political circumstances in the Kingdom of Yugoslavia, aimed at fulfilling the needs of Yugoslav women. A large number of women members and supporters of the Communist Party of Yugoslavia participated in the magazine's creation together with Party activists, whose texts remained anonymous, that is signed by initials or a pseudonym. What is more, experts in various fields such as medicine, law, science, politics, and literature, cooperated with editorial staff providing their own contributions. Articles from different parts of Yugoslavia were also a contribution to the magazine – the ones women contributors wrote containing information about the women's associations activities referring to what was happening in the part of the country they lived in (market reports, reports written by women village teachers, women health workers, women students, mothers who got their children out of wedlock, etc). The texts were signed by a group of authors and the signature contained information about their occupation or part of the country to which they belonged (women of Vršac, Skopska pijaca, women students from Zagreb, etc.). The editorial staff wanted to reach every single woman, regardless of occupation, education, and class, which was confirmed by various texts and reports concerning the state of affairs throughout the Kingdom of Yugoslavia. These articles were submitted from Macedonia, Montenegro, Vojvodina, Croatia, Sandžak, Primorska banovina, Bosnia and Herzegovina, and Slovenia. This tendency was backed up by the fact that the magazine consisted of texts both

in Cyrillic and Latin alphabet to highlight the cultural and national equality of the women contributors countrywide. Besides, *Žena danas (Woman Today)* advocated for comradeship between men and women, which was specifically emphasized when the break out of a new war became practically certain. Women readers were getting prepared for the looming war by reinforcement of the combat and anti-fascist aspirations, while the defense of the homeland was identified with defending the right to freedom and equality (that would be given to Yugoslav women as a reward for participating in the World War II). Even though the *Žena danas (Woman Today)* last prewar issue circulation was seized, thus banning the magazine, it continued its Yugoslav emancipatory mission in 1942 when the magazine *Žena danas (Woman Today)* became a role model newsletter for other periodicals published by the Women's Antifascist Front of Yugoslavia.

Keywords: *Žena danas (Woman Today)*, Yugoslav orientation of the magazine, Communist Party of Yugoslavia, contributors, reading audience